

A kéziratos följegyzés írója megbízható, hiteles adatot őrzött meg. Én ugyanis egészen természetesnek és könnyen érthetőnek tartom, ha a nem szigorúan szakemberek (Domokos főbíró, követ; Benedek, Szikszay, Hunyadi lelkészek — Váczy dilettánsoknak nevezi őket) a grammatika elkészítésében való részvételre fölkérték a kollégiumbeli, magyar nyelvet és irodalmat tanító professzorokat: Szilágyit, akivel Csokonainak ama bizonyos összeütközése volt a nagyerdőn, és Kocsi Sebestyén Istvánt is. Az előbbi 1790—1807., az utóbbi 1792—1803. működött a kollégiumban.

HARSÁNYI ISTVÁN.

CSOKONAI SZÍNDARABJAINAK ELŐADÁSA.

Csokonainak négy vitás korú eredeti színdarabja van: *Tempefői* (1793), *Gerson du Malheureux* (1795), a *Pofók vagy Cultura* és a *Karnyjóné* (1799). Csokonainak a pesti színigazgatókhoz vagy kiadókhöz írt ötödik levele szerint 1793. május 10-én készen volt (inkább: tervben volt) 16 komédiája. 1794-ben nov. 7-én előfizetést hirdet műveire; köztük a *Tempefői* három társával 1795. tavaszán meg is fog jelenni. De a kiadásunk II. kötetének 614. lapján közölt feljegyzés még kipótlandónak jelzi. A többi 15 darab legnagyobb részét fordításai tehetik. Bayer szerint elküldhette a 16 darabot, mert a Mérey-féle lajstrom 1796-ból említi Csokonai műveit. Azonban az előkerült műveknek vagy befejezetlensége, vagy kezdetleges szövege arra enged következtetni, hogy nem küldte el azokat. Schediushoz 1795-ben írt levelében azt írja, hogy műveinek második kötete drámáinak kötete lesz, mely csaknem teljesen készen van.

Költőnk sok tekintetben megelőzte Kisfaludy Károlyt, de maga sem volt elődök nélkül. Alakjai közül többnek felismerjük mintaképét az iskolai drámákban. Pl. Pállya *Ravaszly és Szerencsés* c. darabjában Csörgő elődje Kardos nyugvó hadnagynak, Déakius iskolamester Porházinak. A *Meggyógyított pazarlóban* Pazarlay megelőzi a *Cultura* Szászlakiját. Amabban Lajos francia szolga, itt Conrád adja az előkelőt. Amott Magyarai, itt Tisztes védi a magyart. Olykor még a kifejezések is hasonlóak. Pazarlaynak pl. olyan nehezen esik Magyarországból mulatni, mintha valami sötét barlangba vagy valami kegyetlen bűdös tömlőbe rekesztetett volna. Szászlaki meg így szól: «Megújulásomra van, ha valami jó izlésű kertben találhatom magamat ebbe a falusi és műveletlen Magyarországból». A *Meggy. pazarlóban* ilyen olvasható: coki a házból, kutyától került gazember! *Tempefői*ben: eb ellette németje.) Az 1765-i pálos közzjátékban már szerepel egy kántor, a Porházi elődje. A *Zsugoriban* Kösmög, Búczkó, Jósá, a Kuruzs és Szuszmir halvány elődje. A *Kiki a maga háza előtt seperjen* Tsipkevitsé tótosan beszél, mint a *Karnyjóné* Lázárja rácosan. E korban tehát sok jellegzetes alak élt s közülük állította Csokonai színpadra a magyar parasztot, a latinos beszédű papot, a külföldieskedő mágnást, a vidéki földbirtokost, gazdatisztet, boltoslegényt, a kályhafűtő cigányt, a zsidót. Hálás közönség nézte végig e darabok előadását.

De mely darabokat adtak elő Csokonaitól s mikor adták elő azokat?

Toldy óta az irodalmi köztudat úgy tartja, hogy a *Gerson* 1795 febr. 28-án került színre Debrecenben, mert egyik kéziratára ez évszám van feljegyezve. A *Karnyóné* egyik kéziratú másolatán pedig ez áll: «Eljátszották a tanulók 1799. eszt. szept. 1. napján az oskolába Csurgón.» Ferenczi szerint (*Csokonai* 50, 102. l.) a *Gersont* Csurgón is eljátszották a diákok 1799. szept. 1-én, ugyanők a *Culturát* 1799. aug. 17-én, és a *Karnyónét* szept. 23-án. Kardos A. szerint a költő kizáratása előtt a *Gerson* nem kerülhetett színre Debrecenben; lehet, hogy Csurgón előadta s ekkor maga játszotta volna a főhőst, de az is lehet, hogy elő sem került. Csurgón szerinte csak a *Cultura* és *Karnyóné* került előadásra. Különben, teszi hozzá, e kérdés még tisztázásra vár. (Uránia 1914.) E tisztázás a célja e cikknek.

1. Kezdjük a *Tempefőivel*. Toldy e darabot költőnk önkezű példányából adta ki, melytől az akadémiai kézirat sokban eltér s helyenként csonka is. Az akadémiai kézirat végén levő megjegyzés szerint e deák korában írt munkáját később meg akarta semmisíteni, mert benne a magyar mágnásokat, urakat tudomány iránti hidegséggel vádolja, holott ő ezeknek sok szívességével élt. A debreceni kéziratban pedig a szerzetes rendek közül a ferencsek (első sorban a debreceniek) ellen nyilatkozik, akiknek József kiűresítette a klostromát, de nem bántotta a piaristákat. Szerintem e támadásnak személyi éle volt s élményi oka lehetett. Valószínűleg akkor hagyta ki e részt, mikor a kath. vallásra való áttérés gondolata vibrált előtte. (1795. un. 16—19.) Azonban e régi kézirat megőrizte a később kihagyott részt. Tehát a Toldy szövege későbbi. Két hézag is van benne s a vége csonka. Az egyik hézag a III. felvonásban van, ahonnan a Rozália (s talán Sertepérthy és Fegyverneki) föllentése maradt ki. (157. l.) A másik a 221. és 225. lapokon, hol egy-egy levél szövege maradt el. (Az első levél szövege már előbb is előfordult.) A végéről megvan a jelenetsor. A darabot 1793. május 15-ike után írta, mert a Szilágyihoz írt levélben (II. 620.) hasonló dolgokat ír Péczeliről (III. 122.) 1793. május 10-ike előtt meg nem lehetett készen, mert ekkor még így ír: «míg magam is egy komédiával szolgálhatok.» Kardos azt is említi, hogy készültek az előadására, mert fennmaradt egy illusztrált másolata, színpadi útasításokkal; sőt Imre Sándor a néphumorról írt művében (143. l.) azt is állítja, hogy a *Tempefőit* előadták nemcsak az újabb, hanem az eredeti dolgozásban is. Határozott nyomára azonban nem akadtam az előadásnak.

2. A *Gerson* lett volna költőnk másik, előadásra szánt darabja. Toldynak három kézirat állott a rendelkezésére. Az általunk ismert kéziratok is sok eltérést mutatnak. Pl. a sárospataki könyvtár Tomposné-féle kéziratában nincs meg a darab I. felvonásának 9. jelenete s a vége is más. Valószínű, hogy a misanthrop hangulatú betoldás a debreceni iskolából való távozás idejéből való. Mikor írhatta e darabot? A Csokonai kollégiumi pöréről szóló cikkben (IK. 1905. 453.) olvasható egy tanúvallomás, melyben Györi J. nevű tanú 1794 dec. 18-án ezt vallja: «Komédiát akar Pretzeptor Uram csinálni, arról 's' személyekről beszélgettünk». Komédiának nevezi a *Cultura Conclusiója* a *Gersont*, míg a Hírmondóban (1794. I. 482.) a *Tempefői*, mint «comédia-formára vett nemzeti satyra» szerepel. S még ezután akarja

megírni! Tehát a *Gersonra* történik itt célzás. A debreceni Csokonai kör egyik kéziratán ugyan ez áll: «Játszódtott Debrecenben a' Kis-Auditórium-ban 1793 febr. 28-dik napján,» de e datum kétségkívül hibás. A szolga a darabban azt mondja, hogy gazdája egy évvel ezelőtt még társaságbeli ember volt. Lehet, hogy 1794-ben még csak az ördögüzés volt benne, misanthropia még nem. Mint Balassi a *Credulus és Juliába*, Csokonai a *Gersonba* vitte bele a maga keservét.

A *Cultura* végéhez függesztett *Conclusio* vagy *Klausula* szerint 1799 aug. 17-éhez két hétre, «szent Egyed napján, primo september, vásáralkalmával» fogják előadni a *Gerson*t. Ezt tartja Ferenczi is, Toldy is, de már ebben téved Toldy. Kardos Albert helyesen sejtette, hogy a költő később szándékát megváltoztatván, esetleg a *Karnyónét* adatta elő. Valóban, hiába ígerte Csokonai szept. 1-ére a *Gerson* előadását, ekkor a *Karnyóné* került színre s *Gerson*t a költő életében sem Debrecenben, sem Csurgón nem játszották. Jókai (*Életemből* I. 64. lap) tanuló korában látta a pápai belső emberektől előadva. 1912-ben Janovics kolozsvári társulata is színre hozta.

3. A *Pofók* vagy *Cultura* c. darabot Ferenczi 1793-ból származtatja, de somogyi tájszólásai az 1798—9. évekből valónak mutatják. Haraszi szerint nem más, mint a *Tempefői*nek újabb kiadása. Tehát 1793 után keletkezett. Az érvelés alaptalan, a következtetés valószínűtlen. Ferenczi szerint a *Tempefői*hez bevezető gyakorlatul szolgált s hozzá képest az nagy haladást jelentett. Tehát szerinte előbbi a *Pofók*. A hozzá csatolt *Conclusio* szerint 1799 aug. 17-én került színre Csurgón — s az Akadémia 28. sz. kézírata a játszó személyek neveit is megőrizte.

Az I. felv. 3. jelenetében azt mondja Lehelfi, hogy examen alkalmával Csurgón is játszottak komédiát, s sajnálja, hogy ott nem lehetett. Vajon milyen darabot adtak 1799 examenkor? A feleletet a Csire István *Vázlat Csurgó múltjából* c. könyve adja meg (1907. 233. l.), Festetics György gróf 1799. július 22-én Csépanhoz írva beszámol vizsgái benyomásairól. A színi előadásról így ír: «A színi előadás — most mellözöm annak vitatását, hogy ez a tanuló ifjúságnak használt-e vagy nem — eléggé tetszett a közönségnek; hanem hogy nyíltan kimondjam, amit érzek, nagyon kétlem, hogy az a színdarab a gimn. inspektor bírálatán átesett volna, amit jövőre bizalmasan (sub rosa) ajánlok, mert annak a paraszt fiúnak Rákóczirol s Bercesényiről elénekelt dala, jöllehet tréfálkozva és némi gúnnyal adta elő, sem a hallgatósághoz, sem a helyhez, sem a mostani időhöz nem illett, sőt egyáltalában kimondhatatlan hiba volt. Sokkal helyesebb volna, és arra is kell törekedni, hogy az ilyes ünnepélyeken uralkodó Felsőleges Urunkat, vagy a Felsőleges Nádort dicsénekekkel magasztaljuk.» Csire a szövegi részben azt állítja, hogy ez a darab *A szeleburdiak* volt, (a *Karnyóné*), egy hevenyészett bohózáti vígjáték, melynek egyik jelenetében egy földművesnek öltözött fiú tele tüdővel elfújta a «Hej Rákóczi» kezdetű nótát. E dal se földműves azonban nem *Karnyóné*-ban, hanem a *Culturában* van (II. felv. 4. j.) Ha a levél kelte helyes, akkor a darabot július első felében adhatták elő. Ez volt «az examenkor előadott darab.» Az aug. 17-i előadás tehát már második előadás volt, ugyanazon szereplőkkel. Lehelfi mondása tehát ekkor kerülhetett bele a darab szövegébe. Az első szűkebb, a második tágasabb publicum-

nak szólhatott. — A szept. 1-i előadáskor vásár is volt Csurgón, tehát a vásári közönséget is elvárták, míg a szept. 23-i előadás nagy ünnepélyességek közt folyt le. E két előadásról a Karnyóné került színre.

4. A *Karnyóné* kézírataiban több helyen Szent Egyed napja van említve, s ez szept. 1-re utal, mint az előadás napjára, viszont az egyik Szent János napját emlegeti, amely dec. 27-re esik, s ugyanott az olvasható, hogy a darab egyik versét Kuruzs dec. 21-én írta. Ezt az ellenmondást csak úgy lehet megfejteni, ha feltesszük, hogy szept. 1-én is előadták, még pedig a *Gerson* helyett, és színre került dec. 27-ike táján is. Sőt még közben is kellett egy előadásának lenni. Az *Igazság diadalma* c. költemény címéhez az akadémiai 29. sz. kézirat szerint ez van jegyezve: «Csokonai Mihály versei, melyeket elmondott a csurgói ref. gimnáziumban 1794. eszt. 23. Szeptemberben tartattatott komédia alkalmatosságával.» Tehát a *Karnyóné* szept. 23-án is előadták! Benne a költő tudvalevőleg Mantua megvételét, a császári seregek diadalát dicsőíti. Így szívlelte meg Festetics kívánságát, melyet az a Csépanhoz írt levélben kifejezett. (Mantuát 1799 július 28-án foglalták el a császáriak). Ezért választotta a szept. 1-i előadásra költőnk a francia gyűlöletet lehelő *Karnyónét*. Tehát a Somogyban írt *Culturát* két ízben, a *Karnyónét* talán három ízben adták elő Csokonai diákjai Csurgón. (Ellenben a Debrecenben írt *Tempefői s Gerson* a költő életében nem kerültek színre.) Újabb időben a Nyugat írói is előadták e darabot a Vígyszínházban. (1911. I. 29). Szándékozott Csokonai még egy eredeti pásztorjátékot is írni, de elkészültéről nem tudunk semmit.

Szomorú dolog, hogy költőnk nem tudott világi színpadra kerülni. Még fordított darabjai sem találnak előadó társaságot. Hátrahagyott fordításai közül teljes szövegű a *Vurázsfuvola*, melyet Ferenczi szerint (118. l.) 1802-ben írt, de első kidolgozása szerintem régibb; hézagos a *Didó*, melyet 1795-ben fordított. Elő akarta adatni a pozsonyi városi színházban *Achillest* is. Nem sikerült.

GULYÁS JÓZSEF.

VOLT-E APOLLONIUSNAK S MARKALFNAK RÉGIBB FELDOLGOZÁSA, ILL. KIADÁSA AZ ISMERTEKNÉL?

Tudjuk, hogy Apollonius első ismert kiadása 1591-ből való, de Pintér megjegyzi (1909. II. 97. l.), hogy valószínűleg már a XVI. sz. közepén olvasták verses magyar feldolgozását. Most Bornemisza Péter Tanúságai IV. részének 758/b. lapján említést olvastam róla: «álnokul költött fabulákra, Király fia kis Miklósról, Poéták Óriásiról, *Apolloniusról* és egyéb hitságról, virág és szereleménekek hallgatására»... [E nyilatkozatot említi Kiss Áron (Prot. Szemle 1891. 16.), Szilády (RMKI. I. 340., IV. 343.), Berecz S. (RMKI. XXXI. 46., 73. l., de ő népmesére vonatkoztatja, ami valószínűtlen) és Sebestyén is (*Képes irodört.* 1907. II. 227), de Apollonius nélkül.] Ugyane kötetben Bornemisza még a 722. lapon is említi Apollonius. Markalf első kiadása 1577-ből való. És már Bornemisza említi ugyanezen kötet 862. lapján Trágár